

SOCIAL EXCLUSION RISK GROUPS THAT WILL PREVAIL IN BULGARIAN SOCIETY AFTER 15 YEARS Research study.

Abstract: The study presents the realization of the Delphi Method by a research group of Shumen University "Episkop Konstantin Preslavski" on the prognosis of the future socially excluded, risk groups in the Bulgarian society after 15 years.

Author information:

Sonya Ilieva
Professor DSc in Department of Social Work
at Konstantin Preslavsky – University of Shumen
✉ sonyailievaa@gmail.com
🌐 Bulgaria

Keywords:

Social exclusion, risk groups, Delphi Method, social inclusion.

Обосновка на изследването

Първа обосновка:

Относно реализирането на Метод Делфи като изследователски, футурологичен метод в социалната сфера

Социалната сфера на България е една от най-отговорните и динамично развиващи се сфери на обществото. Нейната основна задача е да осигури социални услуги и социални помощи за лица в неравностойно положение като гарантира техния минимален жизнен стандарт. Институциите, свързани с реализирането на социалните дейности непрекъснато следят ефективността на процесите и практиките в областта, за да бъдат сигурни, че техните действия, както и техните служители, отразяват актуалните и бъдещи цели за системата. Целта на социалните институции е да увеличи броя на предлаганите социални услуги и удовлетворението на клиентите от със създаване на по-нови, обвързани с бъдещето типове социални услуги. За да се реализира това, социалните институции трябва да разполагат с достатъчно информация и обратна връзка относно това, какви бъдещи социални услуги биха отговорили на тенденциите от групи, подлежащи на социална защита. Тъй като това предполага и допълнителни инвестиции е необходимо в системата на социалните дейности да се знае какви нови услуги, спрямо какви групи от хора в неравностойно положение ще се развиват в България през следващите 15 г. Необходима е сериозна политика на държавата по посока на социално изключените рискови групи. Както пише **Силвия Салтирова – Радкова** [2, с.36-37], „определението на понятието „социално изключване“ отчасти се припокрива с това за бедност“. „Социалното изключване е процес, при който определени индивиди са изтласкани на ръба на обществото и са възпрепятствани да участват пълноценно в него поради бедност, липса на базови компетенции и възможност за учене през целия живот или в резултат на дискриминация. Това ги отдалечава от възможностите за работа, доходи и образование, както и от достъпа до социални и общностни мрежи и услуги. Те имат ограничен достъп до властта и органите, вземащи решения, поради което често се чувстват безсилни и неспособни да поемат контрол върху решенията, засягащи техния живот“. По-нататък в своето научно съчинение същият автор обобщава [2, с.38]: „Социалното изключване може най-общо да се определи като процес, при който определени лица, поради различни причини са изключени от възможността да участват пълноценно в обществения живот.

Основната причина, в този случай да се използва Метод Делфи е, че чрез него ще се акумулират различни перспективи, които могат да послужат като база за

дългосрочно прогнозиране в социалната сфера особено по посока на социално изключените рискови групи.

Втора обосновка:

Относно нормативната база, свързана с прогнозния проблем, която дава статистическа и политическа информация за неговото развитие

Прегледът на национални стратегически документи ясно формира актуалната представа за рисковите групи в българското общество. Базовата информация, която е свързана с прогнозата за бъдещите срискови социални групи в българското общество се съдържа в посочените по-долу документи (*Таблица № 1*):

Таблица № 1 Статистически данни от национални документи за социалната сфера, насочващи към рискови групи в обществото

Национален документ	Статистически данни в документа, насочващи към рискови групи в обществото
<p>Национална стратегия за демографско развитие на Република България (2006 г.–2030 г.) [11]</p>	<p>1. <i>Тенденция за увеличаване на извънбрачните раждания.</i> За 2010 г. броят на живородените извънбрачни деца е 40 850 или 54,1%. Извънбрачните раждания са по-често срещани при по-младите жени на възраст 15-19 и 20-24 години. Между 2006 и 2009 г. са родени 1 255 деца от майки на възраст под 15 години и 39 692 деца от майки на възраст 15-19 години. През 2010 г. са 356 децата, родени от майки под 15 години.</p> <p>2. <i>В резултат на вътрешната и външната миграция населението е намаляло</i> в градовете със 17 463, а в селата – със 6 727 души. В градовете живеят 5 339 001 души, или 72,5%, а в селата живеят 2 025 569 души или 27,5% от населението в страната. Броят на преселилите се от селата в градовете (24%) е по-голям, отколкото в обратното направление - „град - село“ (22%). България продължава да бъде напускана от млади и образовани хора, в които държавата е инвестирала и които се адаптират по-лесно към изискванията на пазарната икономика. Емигрирането на млади и високо образовани хора има сериозни икономически и социални последици за бъдещото развитие на страната.</p> <p>3. <i>Трайна тенденция за обезлюдяване на населени места.</i> В 181 населени места няма преброени лица, т.е. няма население. В българските села е концентрирана по-голяма част от малките етнически групи. През 2011 г. 44,6% от определящите се като роми и 62,3% от определящите се като турци живеят в селата.</p> <p>4. През 2010 г. равнището на <i>икономическа активност на населението</i> на възраст 15-64 навършени години е 62,3% при жените и 70,8% при мъжете. Равнището на безработица е 9,5% при жените и 10,9% при мъжете.</p> <p>5. <i>Феминизацията на бедността</i> като глобален проблем има и своите български измерения. От нея са обхванати: жените от малцинствата, самотните жени и майки, възрастните жени и жените от селата. В най-тежка ситуация на бедност в България са ромските жени. Проучване сред ромските жени показва, че 69% от изследваните жени нямат никаква професия; 31% имат професия и с нея допринасят за издръжката на семейството.</p> <p>6. <i>Процесът на демографско остаряване.</i> Делът на населението на възраст над 65 години се е увеличил на 18,5% през 2011г. Само за по-малко от 20 г. съотношението между младите (под 15 г.) и тези над 65 г. ще се влоши от 85,6% на 67%.</p> <p>7. <i>62.2% от населението в страната е в трудоспособна възраст</i>, т.е. това са 4 576 904 души. 52.5% от тях са мъже, а останалите 47.5% - жени.</p> <p>8. Възпроизводството на трудоспособното население се характеризира най-добре чрез <i>коэффициента на демографско заместване</i>, който показва съотношението между броя на влизащите в трудоспособна възраст (15-19 г.) и броя на излизащите от трудоспособна възраст (60-64 г.). По данни от Преброяването на населението през 2011 г., това съотношение е 70, което показва, че в страната вече е настъпила стагнация по отношение на подмладяването и развитието на трудоспособното население. Нарастващият брой и дял на старите хора (на 65+ г.) поставя сериозни предизвикателства пред социално-осигурителната система, системата за социално подпомагане, здравеопазването и образованието.</p>
<p>Национална стратегия</p>	<p>1. <i>Неблагоприятна тенденция на абсолютно и относително намаляване на детското население в Република България</i>, което показва трайно наложил се процес на застаряване на</p>

<p>за детето 2008-2018 г. [10]</p>	<p>нацията. Докато през 1989 г. относителният дял на детското население е 25 %, през 2006 г. този дял намалява на 18,5 %, т.е. 1 420 810 деца. От 2001 до 2006 г. се установява постоянен темп на намаляване на детското население. Основните причини за това са ниската раждаемост, значителна емиграция на деца, заминаващи за чужбина със своите родители, и запазващата се относително висока детска смъртност.</p> <p>2. <i>Ранната раждаемост в България</i> (под 20-годишна възраст на майката) – от 25% през 1993 г., тя е 17% за 2000 г. и спада до 14,2% пред 2005 г. През 2005 г. 10 160 деца са родени от майки под 20-годишна възраст, като 401 от тях са деца на майки на възраст под 15 години.</p> <p>3. <i>Равнището на бедност за децата</i> до 15 години е 15,1% при средно за групата 16-64 г. от 12,3 %. Рискът от бедността е най-голям при децата със самотен родител и при децата в многодетни домакинства. Близо едно от всеки три деца със самотен родител (31,1 %) живее в бедно домакинство. Рискът от бедност е особено силен и за многодетните семейства – 28,6% от домакинствата с три и повече деца живеят в бедност.</p> <p>4. <i>Детска смъртност</i> остава по-висок при някои от етномалцинствените общности и особено при ромите. Основните причини за високата детска смъртност, особено висока при малцинствените групи, могат да се търсят в по-лошите материално-икономически условия на живот, затруднения достъп до здравни грижи и здравни ресурси и, особено за ромската общност, значително по-ниското образователно ниво.</p> <p>5. <i>Влошаването на образователната структура сред младите хора до 24 години</i>. Всеки пети от тях има по-ниско от средно образование. Неграмотността в редица случаи се съпровожда със социални рискове – безработица, бедност, липса или недостатъчни грижи за здравето и образованието на детето, отклоняващо се понякога поведение. За първия срок на учебната 2005/2006 г. равнището на отпадналите ученици е 1,23 %.</p> <p>6. <i>Децата в специализираните институции</i> през 2006 г. е 8653. В сравнение с 2001 г. броят на институционализираните деца намалява с 31,4% (3956). Увеличава се и броят на децата на чужди граждани и бежанци, настанени в специализирани институции в България с 56% спрямо предходната година.</p> <p>7. <i>Интегрирано обучение</i> през учебната 2006-2007 г. в детските градини и в общообразователните училища се обучават интегрирано 4400 деца и ученици със специални образователни потребности. Открити са 28 ресурсни центъра за подпомагане на интегрираното обучение и възпитание на деца и ученици със специални образователни потребности.</p> <p>8. <i>Насилието срещу децата</i> е актуален за България проблем – 77,4 % от регистрираните случаи на насилие са семейна среда. Устойчива тенденция през последните години е насилието в образователна институция да е най-разпространено след насилието в семейството. През 2006 г. отделите „Закрила на детето” сарегистрирали 116 случая на насилие от дете върху дете. Мерки за закрила са предприети по 110 случая на насилие в образователна институция.</p> <p>9. <i>Децата на улицата</i> са една от най-уязвимите групи на деца в риск. Към април 2007 г. общо регистрираните в страната просещи и работещи на улицата деца са 647. Животът на улицата често замества проблемната семейна среда и насилието в дома.</p> <p>10. <i>Децата – жертви на трафик</i>, представляват 69,2 % от жертвите на трафик регистрирани в България, с цел просия и други незаконни дейности.</p> <p>11. Броят на <i>децата – жертви на престъпления</i>, намалява от 4187 деца през 2005 г. (намаление с 10.5 %) в сравнение с 2004 г. Сравнително малък е относителният дял на престъпленията срещу личността с обект малолетни и непълнолетни.</p> <p>12. <i>Тенденция за сериозно намаляване на броя и относителния дял на детската престъпност</i> в страната като цяло. През 2006 г. те са 9883, което е най-ниското ниво от 6 години насам. В Социално-педагогически интернати (СПИ) и възпитателни училища - интернати (ВУИ) през 2006 г. са били настанени 600 деца – почти два пъти по-малко в сравнение с предходната година.</p>
<p>Национална стратегия на Република България за интегрирането на ромите (2012-2020) [11]</p>	<p>1. По данни на НСИ от преброяването на населението и жилищния фонд от 2011 г., <i>ромите остават третата по големина етническа група в България</i>. Като роми са се самоопределили 325 343 души или 4.9% от българските граждани. В градове живеят три четвърти от самоопределилите се като българи (77.5%), около половината (55.4%) от самоидентифициралите се като роми.</p> <p>2. <i>Пространствена обособеност на ромската общност</i>. Концентрацията на роми в обособени квартали се увеличи през последните петнайсетина години както в градските, така и в селските общности. През 2011 г. етническите българи разполагат средно с 23.2 кв.м. жилищна площ на едно лице, при ромите тя е едва 10.6 кв.м. Те обитават пренаселени квартали, често извън градската регулация, на места без изградена или със зле функционираща водопроводна и канализационна мрежа, рядко – с нелегално прокарана електрическа мрежа или дори без ток.</p>

	<p>Селските райони в страната по принцип са със слабо изградена канализационна система или без такава.</p> <p>3. <i>Икономически активни</i> са едва 38.8% от ромите, въпреки че в тази най-млада етническа група делът на учащите след 15 годишна възраст и делът на пенсионерите е най-нисък. При ромите заети са едва 50.2% от икономически активните лица; т.е. 19.35% от всички роми над 15 г.</p> <p>4. <i>Икономически неактивни</i> са цели три пети от лицата над 15 години - 61.2%. Групата на пенсионерите (единствените, които генерират собствени доходи) тук е най-малката – едва 23.5% (14.4% от всички роми над 15 години).</p> <p>5. <i>Учащите са изключително малко</i> – 7.3% от икономически неактивните или 4.4% от всички роми над 15 години. Този нисък дял на продължаващите образованието си след 15-годишна възраст ще предопределя по-ниския образователен и квалификационен статус на общността в дългосрочен план, а оттук – и по-големия дял на безработните и изпадналите от пазара на труда роми и през следващите десетилетия. Домакините в ромската общност съставляват огромен дял – 36.5% от икономически неактивните; 22.4% от всички роми над 15 години.</p> <p>6. <i>Социализационните модели</i> в много ромски групи, особено в квартали с преобладаващо ромско население, създават допълнителни трудности за адаптацията на ромските деца в училище, ако не са ходили в предучилищно детско заведение. Патриархалните норми на свръх-контрол върху поведението на момичетата и жените също водят до ранно отпадане на момичетата от някои ромски субгрупи от училище. Въпреки всички трудности в периода 2001 – 2011 г. се увеличава броят на младите роми, завършили висше образование в страната, специализирали или получили по-висока научна степен в чужбина.</p> <p>7. <i>Проучването на здравето състояние на ромите</i> показва, че една трета от мъжете и две пети от жените на възраст 45-60 години вече са загубили част или изцяло работоспособността си поради лошо здравословно състояние. Лошо е здравето и на 10% от децата на възраст до 9 години. Изследването показва, че 12.6% от цялото ромско население в страната, включително децата, е инвалидизирано или страда от тежко хронично заболяване.</p>
<p>Национален социален доклад на Република България 2011-2012 година [8]</p>	<p>1. За 2011 г. <i>равнището на безработица</i> е 11.2% при 10.2% за 2010 г. Кризата доведе до значително увеличаване на равнището на младежка безработица в страната. През 2011 г. <i>равнището на младежка безработица</i> за възрастовата група 15-24 г. е 26.7% или с 3.4 п.п. повече спрямо 2010 г. Безработните младежи до 29 години нарастват със 190 лица (63 690 средномесечно) спрямо 2010 г., а делът им от всички безработни е 19.1%. През 2011 г. спрямо 2010 г. намаление се отчита в броя на регистрираните безработни над 50 години и безработните без квалификация и специалност. Относителният дял на <i>безработни над 50 години</i> от общия брой на безработните е 36.1%, а този на безработни безквалификация и специалност остава висок - 57.1%.</p> <p>2. По възрастови групи <i>рискът от бедност</i> е най-висок за децата до 18-годишна възраст (26.8%) и за населението в над трудоспособна възраст (32.2%). Според икономическия статус, рискът от бедност е най-висок за безработните (48.34%), пенсионерите (30%) и останалите икономически неактивни лица (24.4%). Работещи бедни са 7.7% от заетите, което се отразява на равнището на бедност и сред децата.</p> <p>3. Равният достъп до <i>качествени и ефективни социални услуги за уязвимите групи</i> е решаващ за тяхното ефективно социално включване и участие в живота на обществото. В системата на социалните услуги разгърнатата мрежа от <i>услуги в общността</i> и доставчици в цялата страна ще допринесе за по-добър достъп до качествени грижи за българските граждани. Друго важно предизвикателство е <i>премахването на институционалния модел на грижа</i>. С оглед предизвикателствата, произтичащи от застаряването на българското население, системата за дългосрочна грижа (услуги за възрастни хора и хора с увреждания) изисква цялостна реформа, имаща за цел предоставянето на повече възможности и подкрепа за възрастните хора и хората с увреждания да водят самостоятелен и независим живот, както и активно да участват в обществения живот.</p>
<p>Национален план за действие по заетостта 2008 [7]</p>	<p>1. Средният <i>брой на заетите</i> на възраст 15-64 г. през деветмесечието на 2010 г. е с 210.7 хил. по-малко спрямо същия период на предходната година и е 3 021.0 хил. Заетостта при всички наблюдавани групи е по-ниска през деветмесечието на 2010 г. в сравнение със същия период на предходната година. През разглеждания период коефициентът на <i>заетост на младежите</i> (15-24 г.) намалява с 2.8 п.п. и е 22.7%, а този на възрастните работници намалява с 2.5 п.п. и е 43.7%. Вследствие на кризатаспадът в заетостта при мъжете е по-голям от този при жените. Въпреки това заетостта сред мъжете продължава да е по-висока от тази сред жените и средно за деветте месеца на 2010 г. коефициентът на заетост при мъжете е 63.4%, а този при жените е 56.4%</p>

	<p>2. Средно за първото, второто и третото тримесечие на 2010 г. <i>безработните лица</i> са 336.6 хил. или със 110.2 хил. повече в сравнение със същия период на предходната година. Броят на <i>безработните с висше образование</i> нараства със 7 949 и достига 31 684 души, относителният им дял се запазва непроменен - 8.9%; <i>безработните със средно специално и професионално образование</i> нарастват с 33 347 души и достигат 111 397 души, като делът им нараства с 2.1 п.п. до 31.3%; <i>безработните със средно общо образование</i> са 34 205 души.</p> <p>3. <i>Продължително безработните</i> нарастват значително през 2010 г. след отчетеното намаление през предходните две години. През периода януари-септември 2010 г. средномесечният брой на <i>продължително безработните лица</i> над една година е 108 268, с 29 776 души повече спрямо същия период на миналата година. Делът им слабо нараства, и е 30.4% от общия брой на <i>безработните</i>. <i>Сред продължително безработните преобладават лицата без квалификация</i> (69.1%) <i>и с основно и по-ниско образование</i> (64.9%).</p> <p>4. От началото на годината в бюрата по труда са заявени общо 135 775 <i>работни места</i>, с 48 196 места (26.2%) по-малко, в сравнение със същия период на 2009 г. От тях на първичния пазар са 102 551 места, по мерки за заетост са 369 места и по програми за заетост – 32 855 места.</p>
--	--

От редуцираната статистика на визираните стратегически документи може да се направи предварителен извод (преди да се произнесат експертите от панела Делфи), че очертаващите се рискови групи в българското общество са: възрастните хора, безработните, трайно безработните, непълните семейства, децата в риск, раждащите малолетни момичета (деца раждат деца), самотните майки, големи части от ромските етнически общности – от тях главно децата и ромските жени.

Тази статистика се предоставя на експертите, заявили своето участие в Метод Делфи още преди произнасянето им за темите, които се съгласяват да се разгледат чрез процедурата и след това – като един от първичните им помощни материали, които ги подпомагат при формулирането на преценките им. Към тази статистика експертите допълнително самостоятелно избират още какви материали ще ползват по време на процедурата, за да аргументират своите отговори.

Формулирането на понятието „рискови групи” в темата на Делфи проучването е свързано с професионалната му употреба от служителите в социалната сфера на България. То е част от тяхната ежедневна практика и от техните компетенции. Показателни в това отношение са:

- *национални нормативни документи*, в които се употребява понятието „рискови групи” – например, Национален доклад по стратегиите за социално включване 2008; Национален план за развитие на Република България за периода 2007-2013 г.; Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси”, Индикативна програма за 2009 г., АСП, Приоритет № 5, Социално включване и насърчаване на социалната икономика и др.
- *общински планове и стратегии* – например Стратегия за развитие на социалните услуги в Община Търговище 2011г. – 2016г., Общинска стратегия и план за действие за развитие на социалните услуги 2011 – 2016 г. на Община Шумен, Общинска стратегия за развитие на социалните услуги (2011 – 2015) на Община Силистра и др. съдържат специални раздели под надслов „Рискови групи” и подробен техен анализ;
- *основни документи на НПО, свързани със социалната сфера* – например, Документ „Рискови групи и социални проблеми в България (юли 1995)” на Център за изследване на демокрацията; „Регионална стратегия за развитие на социалните услуги в Област Смолян” на Обществен съвет за социално включване на хора с увреждания, основан на разбирането за рискови групи;
- *нормативни документи на образователни институции, обучаващи бъдещи специалисти за социалната сфера* – например, Квалификационна характеристика на специалност „Социални дейности” на Шуменски Университет “Епископ Константин

Преславски”, където се обосновава обучението на социалните работници по посока на работата им с рискови групи и общности и т.н.

Всичко посочено има за цел да покаже, че използването на понятието «рискова група» във формулировката на Делфи проучването и по-нататъшната му употреба в текста на дисертационната разработка е съобразено с разбирането му, което произтича от ежедневноста практика и професионален смисъл, който се влага в него, в социалната сфера. Това уточнение е особено важно, тъй като има отношение към работата на експертите от панела Делфи и изразените становища на специалистите от социалната сфера, които работят с понятия и формулировки произтичащи от нормативни документи, при изготвянето на които в по-голямата част самите те са участвали.

Изследователски методи

В рамките на учебно пробиране Метод Делфи се реализира изследователска стратегия свързана с генералната ориентация и специфични методи за набиране на емпирична информация. Чрез тези методи се дисциплинира пътят към намиране на истината и те служат като своеобразен компас, по който изследователите движат процеса на узнаване, избягвайки грешки. Теорията и практиката на емпиричните изследвания показват, че в повече от случаите в изследванията се ползва комбинация от два или повече метода, за да се достигне до по-компактна и пробирана истина. В контекста на това, за да се прогнозира надеждно преобладаващите групи в българското общество след 15 години, изследователският екип включва два изследователски метода – Делфи и Ликерт-скала.

Метод Делфи

Като инструмент за прогнозиране методът се е развивал над половин век. Той обединява различни разбираня за прогнозирането и се възприема от потребителите като значим по отношение разкриване на техническите перспективи, организационните перспективи, а също и на личните перспективи. Чрез него се надхвърля психологическата граница, неясните и смущаващи знания да станат по-видими и ясни. По такъв начин системата на науката и технологиите, се обвързва с бъдещите потребности на обществото.

Изследователската група се опира на класическия (конвенционален) Метод Делфи дефиниран от един от неговите създатели Н. Долки [3, с.8] по следния начин: „Основните характеристики на процедурите Делфи са: (а) Анонимност (б) Итерация с контролирана обратна връзка, (в) Статистически групов отговор. Анонимността се постига с помощта на въпросници или други официални канали за комуникация и конкретните отговори не се свързват с отделни членове на групата. Това е начин за намаляване на последиците от доминиращите индивиди и намаляване на група за натиск. Итерацията се състои в извършване на взаимодействие между членовете на групата на няколко етапа.”

Призната е водещата роля на Делфи в областта на иновациите, особено когато обществените сигнали не са достатъчни и по тази причина стратегиите в дългосрочен план и обективността на институционалното становище е под въпрос. Изследователската група се опира на неговите основни свойства:

- Делфи като метод за структуриране процеса на групова комуникация е ефективен, при което позволява на група от експерти да се справят със сложен проблем; той се основава на предпоставката, че при обединяване на интелекти („две глави значат

повече от една”) се ускорява индивидуалната преценка и се улавят колективните становища на експертите.

- чрез него могат да се оценят поставените проблеми в дългосрочен план;
- осигурява надеждни резултати чрез експертно решение или прогноза;
- участниците могат да останат анонимни, като по този начин се намалява социалното напрежение между тях, вследствие влиянието на личностно господство на авторитетите;
- отговорите се дават в удобно време за експерта;
- сравнително евтин начин е да се съберат оценките на експерти в областта;
- експертизата се осъществява чрез електронна поща, с имейли вместо семинари или др. скъпоструващи научни форуми;
- позволява открито споделяне на информация и разсъждения между участниците, чрез итерации;
- благоприятства самостоятелното мислене и постепенното формулиране на експертизата;
- итерацията (повторението) дава възможност на експертите да преоценят и преразгледат всички свои предишни изявления в светлината на коментарите, направени от останалите експерти в панела;
- всеки от експертите може да предостави широка аналитична гледна точка по поставените въпроси;
- може да се използва, за да се постигне консенсус дори между групи или личности, „враждуващи” помежду си.

Ликерт-скала

Скалата е наименована на своя създател, психолога **Френсис Ликерт** [5]. Тя е разработена на принципа на измерване на нагласи, като се иска от хората да отговорят на поредица от твърдения по тема, изразявайки отношение на степента, до която те са съгласни с тях. *Ликерт скала е всъщност сумата на отговорите на няколко позиции.* Тези елементи обикновено се показват с визуална помощ, като поредица от бутони или хоризонтална лента, които представляват проста скала.

Техниката изобретена от **Р. Ликерт** [5] и понастоящем представлява една от най-често срещаните техники в изследователската практика. Тя включва набор от твърдения относно оценявания обект, спрямо които изследваните лица трябва да кажат в каква степен са съгласни или несъгласни. При скалата на Ликерт се избягва сложността на намиране на точните опозитни прилагателни при оценката на интересувания ни обект. Тя има предимството, че при нея не се очакват отговори на респондента между „да”/„не”, а по-скоро възможност за степени на мнение. Затова получените количествени данни могат да бъдат анализирани с относителна лекота.

След като Ликерт-въпросника е попълнен, всеки елемент може да бъде анализиран поотделно или в някои случаи отговорите на въпросите може да се сумират, за да се създаде оценка за група от елементи. По тази причина Ликерт скалите се назовават още *обобщаващи везни*.

В практиката се използват 5, 7 или 10 степенни Ликерт-скали, като най-употребявана е 5 – степенната.

По същество *всяка Ликерт-скала се състои от няколко серии твърдения с ограничено количество възможни отговори, които показват степента на съгласие с твърденията.* Формат на една типична 5-степенна Ликерт-скала е следният пример:

Напълно съгласен – 1
По-скоро съгласен – 2
Колебая се
(нито съгласен, нито несъгласен) – 3
По-скоро несъгласен - 4
Напълно несъгласен - 5

Често *Ликерт–скала*, освен като *обобщаващи везни* се обозначава в научната литература и само като *Ликерт-везни*. Едно от нейните предимства е, че използваните въпроси обикновено са лесни за разбиране и това води до ясни и последователни отговори. Недостатъкът ѝ се състои в това, че се предлагат само няколко опции за отговори, с които респондентите не могат напълно да са съгласни. Както при всяко друго измерване, вариантите трябва да бъдат внимателно подбрани. Наборът от въпроси или явления, които действат заедно, трябва да дават полезна и ясна картина пред респондентите.

Поради посочените по-горе предимства на метода, който може да се ползва със значителна лекота, изследователската група приема да приложи Ликерт-скала в рамките на учебното пробиране на Метод Делфи в цялата му пълнота: при изработването на въпросниците и обработката на регистрираната емпирична информация, чрез него.

Когато Ликерт се използва в Делфи, във всеки кръг се представят серия от Ликерт-въпроси, като отговорите се представят в табличен вид. Резултатите се използват, за да формират следващия кръг от въпроси. След всяка итерация се синтезират отговорите и се представят в диференциран вид на експертите в следващата итерация. В резултат на това се постига консенсус, който отразява груповата интуиция по проучваните въпроси, разбиранията и експертните знания.

Изследователската група взема решение:

1. Относно представянето на получените отговори на експертите от зададените им Ликерт – въпроси:

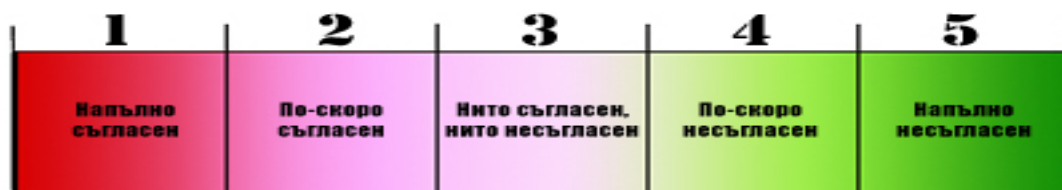
Таблично представените Ликерт-въпроси в учебния Делфи да изглеждат по следния начин (*Таблица № 2*):

Таблица № 2: Таблично представяне на въпрос-твърдение по Ликерт

	Напълно съгласен	По-скоро съгласен	Колебая се	По-скоро несъгласен	Напълно несъгласен
	1	2	3	4	5
Експерт №1					
Експерт №2					
Експерт №3					
Експерт №4					
Експерт №5					

Освен това изследователите приемат *отразяване на резултатите от Делфи с помощта на Ликерт-скала (Ликерт-везни) да следва един от следните модели на фигурално представяне (Фигура № 1) и (Фигура № 2):*

Фигура № 1: Отразяване на резултатите от 5-степенна Ликерт-скала

Фигура № 2: Отразяване на резултатите от 5-степенна Ликерт-скала

Относно редуцирането на получените отговори от експертите от зададените им Ликерт – въпроси, след всяка итерация:

Отразяването на експертното мнение чрез отговори на Ликерт – въпроси дава възможност да се прецизира работата на Изследователската група от гледна точка на безпристрастност и липса на субективизъм при подготовката на въпросите за всяка следваща итерация. Отговорите на експертите са степенувани в две зони: 1. *зона на одобрение* – отговори, вариращи от „колебая се” до „напълно съгласен” и 2. *зона на неодобрение* – отговори, вариращи от „колебая се” до „напълно несъгласен”. Изследователската група решава към всяка следваща итерация да продължат само отговорите от зоната на одобрение. Така на следващия кръг продължават да се обсъждат отговорите на експертите дадени в „чист вид” от тях, без те да са подложени на допълнителна субективна преценка и обработка от членовете на Изследователската група.

Математико-статистически модел на Делфи изследването

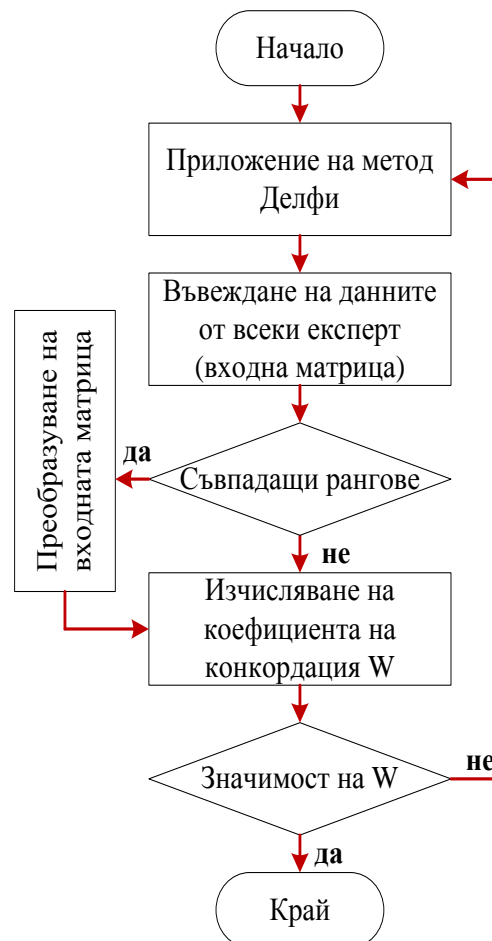
Въз основа на разгледаните по-горе методи тук се предлага следният модел за подобряване на нивото на съгласуваност между експертите (Фигура № 3).

Избира се модел за оценяване и се изчислява *коэффициентът на конкордация W*, като се установява, дали стойността му е статистически значима. При положение, че не е значима, то отново се прилага методът Делфи и отново се проверява съгласуваността. По този начин след няколко итерации следва да се стигне до съгласуваност на мненията на експертите.

Статистическата обработка на резултатите се реализира съобразно методическата разработка на **Е. Божанов и И. Вучков**[1] и съобразно която *се показва конкордацията (консенсуса) на експертните отговори*, като краен резултат на

изследването. Според авторите [1, с.79], «едно от най-интересните практически приложения на методите на ранговата корелация е оценяването на съвместната корелационна връзка между няколко ранжирани редици. Тази страна на ранговата корелация се използва най-много при моделирането и оптимизацията за избор на целевите функции и на съществените фактори».

Фигура № 3: Математико-статистически модел за подобряване на нивото на съгласуваност

Примерът, който дават [22, с.79] е свързан с n обекта, които са ранжирани от m специалисти по някакъв признак x . Данните от ранжирането (ранговете x_{ij}) на всички обекти могат да се представят във вид на матрица на ранговете (Табл. № 2).

Таблица № 2: Входяща матрица на ранговете

Експерти j	Обекти i			
	1	2	...	n
1	x_{11}	x_{21}	...	x_{n1}
2	x_{12}	x_{22}	...	x_{n2}
...
m	x_{1m}	x_{2m}	...	x_{nm}
$\sum_{j=1}^m x_{ij}$	$\sum_{j=1}^m x_{1j}$	$\sum_{j=1}^m x_{2j}$...	$\sum_{j=1}^m x_{mj}$

По този начин се определя общият коефициент за съгласуваността на мненията на всичките специалисти. Този коефициент се нарича *коефициент на конкордация* и се означава с W . За определянето на W се намират сумарните рангове за всеки обект по мненията на всички m експерта (те са дадени в последния ред на Табл. № 2).

За пресмятане на коефициента на конкордация W се използва зависимостта:

$$W = \frac{12S_d}{m^2 n(n^2 - 1)}, \quad (\text{xxx})$$

$$\text{където } S_d = \sum_{i=1}^n \left[\sum_{j=1}^m x_{ij} - \frac{1}{2} m(n+1) \right]^2. \quad (\text{xxx})$$

В случай, че във входната матрица има съвпадащи рангове зависимост (xxx) приема следния вид:

$$W = \frac{Sd}{\frac{1}{12} m^2 n(n^2 - 1) - m \sum_{j=1}^m U_j}, \quad (\text{xxx})$$

където

$$U = \frac{1}{12} \sum_{i=1}^n u_i (u_{ij}^2 - 1), \quad (\text{xxx})$$

а u_{ij} е броят на повторенията на всеки i -ти ранг в j -тото ранжиране (в j -тия ред на матрицата на ранговете).

Коефициентът на конкордация се изменя от 0 до 1 ($0 \leq W \leq 1$) и представлява аналог на коефициента на множествена корелация, който се използва за оценка на степента на влияние на всички фактори върху изходната величина.

В крайните точки на интервала $[0;1]$, когато $W = 0$, това означава, че няма връзка между ранжиранията на експертите, а при $W = 1$ - всички експерти еднакво ранжират обектите по разглеждания признак.

Колкото по-голяма е стойността на W , с толкова по-голяма увереност изследователите могат използват резултатите от метода Делфи. В същото време при избор на съществени фактори е възможно

да се използват сумарните рангове от редицата $\sum_{j=1}^m x_{1j}, \sum_{j=1}^m x_{2j}, \dots, \sum_{j=1}^m x_{mj}$ и да се подберат тези с

най-малки сумарни рангове (респ. с най-голямо влияние).

Важен момент е **оценката на статистическа значимост** на коефициента на конкордация W . При малък брой обекти и експерти получената стойност на W може случайно да се отличава от нула. За проверка на тази хипотеза ($H_0 : W = 0$) е необходимо да се познава законът на разпределение на случайната величина W .

В общия случай величината

$$F = \frac{1}{2} \ln \frac{(m-1) \cdot W}{1-w}, \quad (\text{xxx})$$

има същото разпределение, както и отношението на дисперсиите (на Фишер) със степени на свобода $\nu_1 = n - 1 - 2/m$ и $\nu_2 = (m-1) \cdot \nu_1$ и следователно нейната значимост може да се провери критерият на Фишер.

Ако $F > F_{\nu_1, \nu_2, \alpha/2}$, то нулевата хипотеза може да се отхвърли и няма основание да се смята, че $W = 0$.

При $n > 7$ може да се използва величината

$$V = m(n-1) \cdot W, \quad (\text{xxx})$$

която има χ^2 разпределение с $\nu = n - 1$ степени на свобода.

Ако $\chi^2 > \chi_{\nu, \alpha/2}$, то нулевата хипотеза може да се отхвърли и няма основание да се смята, че $W = 0$.

Когато във входната матрица на ранговете има съвпадащи рангове величината V има следния вид:

$$V = \frac{S_d}{\frac{1}{12}mn(n+1) - \frac{1}{n-1} \sum_{j=1}^m U_j}, \quad (\text{xxx})$$

Съществува и друг подход при вземане на решение за относно хипотезите, които се използва предимно в статистическия софтуер (Манов, 2001). При обработка с компютърни статистически програми за проверката на хипотезите е предвидено изчисляването на т.нар. наблюдавано (оценено, емпирично) равнище на значимост p (p-value). Неравенството, при което може да се отхвърли нулевата хипотеза е $p < \alpha/2$.

Когато програмният продукт изчислява наблюдаваното равнище на значимост, решението за хипотезите може да се вземе веднага, без да е необходимо да се използват таблици за F и/или χ^2 .

По този начин се определя общият коефициент за съгласуваността на мненията на всичките специалисти. Този коефициент се нарича *коефициент на конкордация* и се означава с W . За определянето на W се намират сумарните рангове за всеки обект по мненията на всички m експерта.

Обработката на регистрираната информация по време на Делфи проучването стана по аналогичен път, като данните са обработени с електронен Кендъл -калкулатор [661], чието наименование идва от **М. Кендъл** -британски статистик, името на който носят *Коефициентите на степен на корелация* и *Коефициентът на съгласуване*. По-нататък еочевидно, че *статистическият термин конкордация означава постигането на консенсус на оценките дадени от Делфи панелистите*.

Изследователска група

Съставът на Изследователската група се състои от 2 хабилитирани преподаватели и 1 студент. Към нея са привлечени: 1 преподавател за статистическа обработка на резултатите от Метод Делфи и 1 преподавател за статистическа обработка на данни от допълнително изследване, по системата SPSS.

Утвърждаването на членовете на Изследователската група е в съответствие с обсъждане на кандидатурите от членовете на Катедрения съвет, при което единодушно са приложени изисквания за притежавани от тях лични качества, необходими за реализиране на изследователска дейност:

- системно участие в научно-изследователска дейност, използвайки научни методи и наличие на познания в една или повече области на науката;
- притежаване на значителен опит в изследователски задачи, натрупан от участие в предходни за научното звено проекти;
- стремеж към търсене на знания чрез теоретико-практическа работа по установяване на научните факти;
- последователно поведение към по-нататъшно задълбочаване на знанията и опита си в областта на социалната сфера, включително и усвояване на нови методи, компетенции и умения;

- осъществяване на систематична работа по напредъка на научната мисия на образователното звено;
Изследователската група решава да се търсят експерти от следните области:
- Експерти от научните среди, държавни служители, университетски, корпоративни и други мениджъри, които могат да бъдат ангажирани с иновативна работа в социалната сфера.
- Експерти от всички структурни звена на социалните дейности. Много от тях имат високо ниво на знания за нововъзникващи методи и технологии за социална работа, като потенциални клиенти или конкуренти на тези технологии. В допълнение, браншови асоциации, които имат поглед върху иновативни разработки за прилагане на нововъзникващи технологии в социалната работа, включително и в международен план.
- Неправителствени организации (НПО). Много области и технологии в социалната сфера се проследяват от неправителствени организации, които се стремят да идентифицират и популяризират новите разработки, чрез които биха могли да въздействат върху социалните рискове за обществото.
- Екипът осъзнава, че както при всички традиционни изследвания, панелът от анкетираните експерти трябва да бъде достатъчно голям, за да могат да се направят изводи. Приоритет при създаване на панела е стремежът в него да бъдат представени различни възрастови групи, секторни групи и пол, като същевременно се избягва лобирването в полза на някой или някои от експертите.

Изследователите следват мисълта на **А. Делбек, А. Ван де Вен и Д. Густафсън**[6], че най-важният въпрос в процеса на Метод Делфи е разбирането на целта на изследването от всички участници. В противен случай експертите може да отговорят неподходящо, да се разочароват или да изгубят интерес. За да бъде реализирана тази цел изследователският екип изпраща до всички писма, с кратка информация за това, в какво ще се състои работата им.

Относно времето за събиране на отговорите – изследователската група го определя на едно денонощие - 24 ч., съобразявайки това с мнението на един от "бащите" на Делфи, **Т. Гордън**. Той смята [292], че бързият начин на събирането на данни подобрява ентузиазмът и намалява броя на отпадащите от експертната група. Това негово предупреждение не се случва. Непрекъснатият контакт дава благотворно влияние върху експертите – по време на всички итерации е налице 100% тяхно участие.

Трите кръга протичат по следния начин:

Първи кръг: Експертите от панела са помолени да отговорят на 10 Ликерт-въпроса относно развитието на рисковите социалните групи, подлежащи на социално подпомагане в България след 15 години.

Втори кръг: На основание подадените отговори след първи кръг прогнозите са диференцирани и представени на експертите във втори Ликерт-въпросник. Резултатите се представят в обобщен табличен вид.

Трети кръг: Панелистите получават обратна връзка за прогнози от II кръг плюс съответния групов отговор за всяко твърдение. Резултатите отново се представят в табличен вид като въз основа на тях се обявява постигането на консенсус.

Така представените резултати показват, че в трети кръг на Делфи е неочаквано постигнат 100% консенсус, при планиран 75%, относно бъдещите рискови групи на българското общество след 15 години. В зоната на стопроцентовото одобрение, изразено в отговора на въпроса-твърдение чрез „Напълно съгласен” експертите посочват бъдещите рискови групи. Това са: лица с асоциално поведение и

криминални прояви; възрастните хора/ пенсионерите; обособени малцинствени групи.

За съпоставяне резултатите от Метод Делфи е проведено социологическо проучване по метода на „отзовалите се лица“, чиито резултати са представени по-нататък в дисертацията.

Статистически анализ на резултатите от Метод Делфи – три кръга:

ПЪРВИ КРЪГ

n	Фактори Q
1	продължително безработните
2	лица с асоциално поведение
3	хората с увреждания и хронично болните лица
4	възрастните хора / пенсионерите
5	обособени малцинствени групи
6	Многодетните семейства
7	непълните семейства
8	хронично бедните
9	безработни младежи
10	децата в риск
m	Експерти E
1	напълно съгласен
2	по-скоро съгласен
3	колебая се
4	по-скоро несъгласен
5	напълно несъгласен

Входни данни (кръг 1)										
m/n	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5	Q6	Q7	Q8	Q9	Q10
E1	3	1	2	1	1	1	4	2	3	2
E2	4	3	2	1	1	3	4	1	3	4
E3	1	2	2	1	1	5	4	1	3	3
E4	1	2	1	1	1	5	1	3	3	4
E5	1	1	3	1	1	3	4	1	2	3

Транспонирана матрица					
m/n	E1	E2	E3	E4	E5
Q1	3	4	1	1	1
Q2	1	3	2	2	1
Q3	2	2	2	1	3
Q4	1	1	1	1	1
Q5	1	1	1	1	1

Q6	1	3	5	5	3
Q7	4	4	4	1	4
Q8	2	1	1	3	1
Q9	3	3	3	3	2
Q10	2	4	3	4	3

Задачата се решава чрез статистически Он-лайн Кендъл–калкулатор[664].

Транспонирана матрица с преобразуване на съвпадащи рангове						
m/n	E1	E2	E3	E4	E5	Сума
Q1	7.5	8	1.5	2	2	21
Q2	1.5	5	4.5	5	2	18
Q3	5	3	4.5	2	7	21.5
Q4	1.5	1	1.5	2	2	8
Q5	1.5	1	1.5	2	2	8
Q6	1.5	5	9	9	7	31.5
Q7	9	8	8	2	9	36
Q8	5	1	1.5	6.5	2	16
Q9	7.5	5	6.5	6.5	5	30.5
Q10	5	8	6.5	8	7	34.5

Kendall W = 0.5169

ChiSq = 23.2591

df = 9

p = 0.0056

Извод: Коефициентът на конкордация може да се счита за незначим!

За следващия кръг следва да се вземат предвид фактори с най-малката сума на преобразуваните рангове.

Транспонирана таблица с отчитане на съвпадащите рангове, подредени по възходящ ред на сумата							
m/n	E1	E2	E3	E4	E5	Сума на ранговете	
Q4	1.5	1	1.5	2	2	8	възрастните хора / пенсионерите
Q5	1.5	1	1.5	2	2	8	Обособени малцинствени групи
Q8	5	1	1.5	6.5	2	16	хронично бедните
Q2	1.5	5	4.5	5	2	18	лица с асоциално поведение
Q1	7.5	8	1.5	2	2	21	продължително безработните
Q3	5	3	4.5	2	7	21.5	хората с увреждания и хронично болните лица
Q9	7.5	5	6.5	6.5	5	30.5	безработни младежи
Q6	1.5	5	9	9	7	31.5	многодетните семейства
Q10	5	8	6.5	8	7	34.5	децата в риск
Q7	9	8	8	2	9	36	непълните семейства

Вземат се по-малките стойности на сумата на ранговете, тъй като скалата за измерване е "обърната", т.е. малките суми на ранговете означават по-силно съгласие!

ВТОРИ КРЪГ

n	Фактори Q
1	продължително безработните
2	лицата с асоциално поведение и криминални прояви
3	хора с увреждания и хронично болни лица
4	възрастни хора/пенсионери
5	обособени малцинствени групи
8	хронично бедни
m	Експерти E
1	напълно съгласен
2	по-скоро съгласен
3	колебая се
4	по-скоро несъгласен
5	напълно несъгласен

Входни данни (кръг 2)						
m/n	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5	Q8
E1	2	1	2	1	1	3
E2	1	3	2	1	1	4
E3	3	2	2	1	1	3
E4	3	2	1	1	1	2
E5	3	1	2	1	1	3

Транспонирана матрица					
m/n	E1	E2	E3	E4	E5
Q1	2	1	3	3	3
Q2	1	3	2	2	1
Q3	2	2	2	1	2
Q4	1	1	1	1	1
Q5	1	1	1	1	1
Q8	3	4	3	2	3

Задачата се решава чрез статистически Он-лайн Кендъл-калкулатор [664].

Транспонирана матрица с преобразуване на съвпадащите рангове						
m/n	E1	E2	E3	E4	E5	Сума
Q1	3.5	1	4.5	5	4.5	18.5
Q2	1	4	2.5	3.5	1	12
Q3	3.5	3	2.5	1	3	13
Q4	1	1	0.5	1	1	4.5
Q5	1	1	0.5	1	1	4.5
Q8	5	5	4.5	3.5	4.5	22.5

Kendall W = 0.6915**p < 0.01****Извод: Коефициентът на конкордация може да се счита за значим!**

Транспонирана таблица с отчитане на съвпадащите рангове, подредени по възходящ ред на сумата							
m/n	E1	E2	E3	E4	E5	Сума на ранговете	
Q4	1	1	0.5	1	1	4.5	възрастни хора/пенсионери
Q5	1	1	0.5	1	1	4.5	обособени малцинствени групи
Q2	1	4	2.5	3.5	1	12	лицата с асоциално поведение и криминални прояви
Q3	3.5	3	2.5	1	3	13	хора с увреждания и хронично болни лица
Q1	3.5	1	4.5	5	4.5	18.5	продължително безработните
Q8	5	5	4.5	3.5	4.5	22.5	хронично бедни

ТРЕТИ КРЪГ

n	Фактори Q
1	продължително безработните
2	лицата с асоциално поведение и криминални прояви
3	хора с увреждания и хронично болни лица
4	възрастни хора/пенсионери
5	обособени малцинствени групи
m	Експерти E
1	напълно съгласен
2	по-скоро съгласен
3	колебая се
4	по-скоро несъгласен
5	напълно несъгласен

Входни данни (кръг 3)					
m/n	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
E1	3	1	3	1	1
E2	3	1	3	1	1
E3	3	1	3	1	1
E4	3	1	4	1	1
E5	4	1	3	1	1

Транспонирана матрица					
m/n	E1	E2	E3	E4	E5
Q1	3	3	3	3	4
Q2	1	1	1	1	1
Q3	3	3	3	4	3
Q4	1	1	1	1	1
Q5	1	1	1	1	1

Задачата се решава чрез статистически Он-лайн Кендъл–калкулатор [664].

Транспонирана матрица с преобразуване на съвпадащите рангове						
m/n	E1	E2	E3	E4	E5	Сума
Q1	3.5	3.5	3.5	3	4	17.5
Q2	1	1	1	1	1	5
Q3	3.5	3.5	3.5	4	3	17.5
Q4	1	1	1	1	1	5
Q5	1	1	1	1	1	5

Kendall W = 0.974

p < 0.01

(Резултатът е в зависимост от по-малките стойности на сумата на ранговете, тъй като скалата за измерване е „обърната”, т.е. малките суми на ранговете означават по-силно съгласие.)

Извод: Коэффициентът на конкордация може да се счита за пълен, относно три от проучваните рискови групи, за които е постигнат пълен консенсус между експертите.

Транспонирана таблица с отчитане на съвпадащите рангове, подредени по възходящ ред на сумата							
m/n	E1	E2	E3	E4	E5	Сума на ранговете	
Q2	1	1	1	1	1	5	лицата с асоциално поведение и криминални прояви
Q4	1	1	1	1	1	5	възрастни хора/пенсионери
Q5	1	1	1	1	1	5	обособени малцинствени групи
Q1	3.5	3.5	3.5	3	4	17.5	продължително безработните
Q3	3.5	3.5	3.5	4	3	17.5	хора с увреждания и хронично болни лица

Както по-напред бе вече посочено, експерименталното провеждане на Метод Делфи дава възможност да бъдат експлицирани следните изводи: рисковите групи в българското общество след 15 г. Ще бъдат: обособени малцинствени групи, възрастни хора, лица с асоциално поведение и криминални прояви.

Социологическият отговор на този резултат е даден в следващ параграф № 6 от настоящата, Трета глава на дисертацията.

Помолени да аргументират отговорите си, експертите посочват именно тези групи защото:

- По отношение на посочените като рискови в бъдеще време, **обособени малцинствени групи**, сред експертната група се оформя становището, че в основата на това стоят главно бедността и изолацията, в която се намират те и които, ако не се преодолеят ще увеличат делът на социалните услуги насочени към тези групи. При липса на адекватна политика на държавата, ромите са групата, която би могла да предизвика бъдещи тежки социални проблеми в държавата.
- Експертите се консолидират около мнението, че **възрастните хора/пенсионерите** са поставени сред трите рискови групи, поради материални и духовни проблеми, свързани с тяхната екзистенция - слабата им платежоспособност освен, че ги изключва от широк кръг обществено достъпни услуги за рекреация,

отдих и почивка, нерядко ги лишава и от възможността да полагат адекватни грижи за здравето си. От друга страна духовните проблеми идват от невъзможността им да отделят средства за културен живот, както и от силно ограничените им социални контакти. С оглед резкия спад на раждаемостта в България групата на възрастните хора все повече ще се увеличава, а от това следват и повече социални услуги насочени към тях, при икономическа поддръжка най-вече от страна на държавата.

- За да се ограничи разрастването в недалечно бъдеще на третата рискова група - *лица с асоциално поведение и криминални прояви*, работната група смята, че незабавно трябва да започне прилагането на ефикасни форми за индивидуална и груповапсихологическа работа които да провокира потенциали за развитие и промяна в установената жизнена позиция.

Вместо заключение: Перспективи за дългосрочно прогнозиране чрез Метод Делфи в социалната сфера в България за социално включване на изключените рискови социални групи.

Учебното реализиране на метод Делфи може да се превърне в самоцел, ако не бъде поставен в светлината на неговото перспективно прилагане в социалната сфера. Необходимо е да се види какви са шансовете за неговото разполагане в далечина, в хоризонт по-далечен от настоящето.

Много от заобикалящите движещи сили на процесите, които стоят в основата на различни теоретични и практически истини са зад границите на познатата реалност и понякога е необходима не само интуиция, за да се предположат, а и упорит труд за да бъдат доказани. За да се открият скритите аспекти на познанието трябва правилно да се отчитат измененията и да се интерпретира социалният пейзаж. Това предполага в голяма степен наличие на социологическо въображение – способност да се откриват истини и тяхното място в структурната организация на обществото. С прилагането на Делфи, макар и в учебен вариант, Изследователската група реализира научно-практически труд и въображение, като успешно извежда един метод, съотнесен с реалностите на социалната сфера в настоящето и отправен към бъдещето.

Метод Делфи може да допринесе за формиране на социални политики по отношение на социалното включване на определени рискови групи за българското общество. Както пише **Силвия Салтирова– Радкова** [2, с.37] „...понятието социално изключване не може да бъде пълно, ако не се изясни и неговата противоположност (или поне смятана за такава от някои автори) - социалното включване. То се определя като „процес, който гарантира, че изложените на риск от бедност и социално изключване, ще получат възможност и ресурси, необходими, за да участват пълноценно в икономическия, социалния и културния живот и да се радват на стандартна живот и благосъстояние, които се смятат за нормални в обществото, където живеят. Обществото гарантира, че тези лица ще получат възможност за по-голямо участие във вземането на решения, които засягат техния живот, както и достъп до основни права”.

References:

1. **Bozhanov, E., Vuchkov, I.**, Statisticheski metodi za modelirane i optimizirane na mnogofaktorni obekti, Sofia, 1983
2. **Saltirova – Radkova, S.**, Statia „Predizvikelstva pri definirane na ponyatiето sotsialno izklyuchvane” s. 34-39, Sp. „ Praven pregled” – Mart 2017
3. **Dalkey, N.C.**, Predicting the Future, RAND, P-3948,1968

4. **Gordon, T. J.**, The Delphi Method, AC/UNU Millennium Project, Futures Research Methodology, (1994), 2007
5. **Likert, R.**, A Technique for the Measurement of Attitudes, Archives of Psychology, No.140, 1932
6. **Zwicky, F., Wilson, A.**, (eds.). New Methods of Thought and Procedure: Contributions to the Symposium on Methodologies, 1967
7. **Natsionalen plan za deystvie po zaetostta 2008** <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments>
8. **Natsionalen sotsialen dokalad na Republika Bulgaria 2011-2012 godina** <http://www.ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=7836&langId=bg>
9. **Natsionalna strategia za demografsko razvitie na Republika Bulgaria (2006 g.–2030 g.)** <http://www.mlsp.government.bg/bg/docs/demography/demograph.htm>
10. **Natsionalna strategia za deteto 2008-2018 g.** <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bgBG&Id=464>
11. **Natsionalna strategia na Republika Balgariyaza integriraneto na romite (2012-2020)** <http://www.president.bg/docs/1352306523.pdf>